

VEKERDI LÁSZLÓ

Bajból is megárt a sok

HOZZÁSZÓLÁS KIRÁLY ISTVÁN CIKKÉHEZ

...a politikának igazában csak egyetlen nagy problémája van: az állam elhatárolása az egyéntől és az egyénekből álló társadalomtól.

(Szekfű Gyula: Forradalom után.

Cserépfalvi, 1947. p. 35.)

Mintha változóban lenne valahogy a rendszerváltozást elemző írások hangja és időskálája. Ez ideig elsősorban a jelen folyamataira fordult a figyelem, és az elemzések hangját többnyire az értékelés (tehát végső soron a „Mi a teendő?”) szubjektív logikája (és sajnos etikája) határozta meg. Még akkor is, ha az elemzés a tudományos (szociológiai, pszichológiai, politológiai, közgazdasági, hungarológiai, irodalomelméleti, hermeneutikai stb.) „objektivitás” szférájában látszott – akár mégoly kritikusan is – mozogni. Ma ellenben meg-megjelennek már a jelenidő magyarázatát a történelem „hosszú idejében” kereső értelmezések, s ezzel együtt a múlt szakemberei, a történészek *mint* történészek. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert az eddigi elemzők tömegében is bőven akadtak történészek (már csak a politikába való tömeges bevonulásuk miatt is), ám az ő megnyilatkozásait nem (vagy nem elsősorban) a szakmájuk logikája határozta meg, hanem régebbi vagy újabb ideológiai értékrendjük, éppenséggel „pártpolitikai axiológiájuk”. A történész logikáját ellenben a források határozzák meg, helyesebben tán azok a módszerek, ahogyan a forrásaival bánnia kell vagy bánni tud. A történész – tetszik vagy se, akarja vagy se – a források lovagja, vazallusa vagy akár rabja, mégha olykor sikerül is tán felébresztenie egy-egy forrást Csipkerózsika-álmából. Az ilyen szerencsés lovag – ha van esze – ennyivel boldogan beéri, és békében regnál a maga megküzdött kis történész-királyságában. De hagyjuk a metaforákat: a történész a források végtelen száma, szükségképpen hiányosságuk és bajosan bánthatóságuk miatt meg kell elégedjék a maga nehezen meghódított részleges igazságaival, amelyek méghozzá állandó korrekcióra szorulnak. Ha a történész ezeket az állandóan kiigazításra szoruló részizgazságokat általános érvényűnek tekinti – nos, akkor Oswald Spengler lesz belőle, jobbik esetben Arnold Toynbee, Sommerwell rövidítésében. (Rosszabbik esetben Molnár Erik.) Az ilyen globalizált részizgazságok azután elébb-utóbb ideológiák áldozatául esnek. De már azzal is épp elég kárt okozhat a történész, ha a maga szakmai tisztességgel előadott részizgazságairól nem mondja el nyíltan, hogy ezek csupán egy kisebb-nagyobb szektorát mutatják meg a valóságnak. A globalizált részizgazságok ugyanis óhatatlanul féligazságokká válnak, a történész pedig a források lovagjából – akarja vagy se, tudja-e vagy se – a politika kiszolgálójává. A maga szakmai kompetenciáját és korlátait ismerő történész azonban olykor segítheti is az eligazodást a jelenidő áttekinthetetlen káoszában. Múlt és jelen megoldásai között természetesen csak dilettáns vagy demagóg

kereshet analógiákat, de mivel a „Múlt” csak absztrakció, és nekünk mindig a „múlik” jelenik meg „Jelen” formájában, a folyamat ismerete tán csakugyan segíthet az eligazodásban.

Ezt a feladatot tűzi ki Király István a magyar falusi létforma mély válságát elemző tanulmányában. Elemzésével aligha lehet vitatkozni, legalábbis jelen recensens nem tud. De bár úgyszólván minden mondatával egyetért, történelemértelmezésként félrevezetőnek érzi.

A tanulmány ugyanis nem annyira agrártörténeti, mint inkább agrárpolitika-történeti elemzés, és ezt sehol világosan meg nem mondja. Így helytálló részgazságai könnyen féligazságokká válhatnak, azt a látszatot keltve, hogy az egész mezei életen, az egész falusi világban a maga „egyetlen nagy problémáját” a mi tájaink soha nem ismerő politika uralkodott. Ez pedig – szerencsénkre – nem igaz. A politika, néhány nagyon keserves esztendőktől eltekintve, sohasem tudta teljesen megakadályozni, hogy az egyén és az egyénekből álló társadalom több-kevesebb sikerrel meghatározhassa kisebb-nagyobb körű autonómiáját, hogy legalább valamennyire elhatárolhassa magát a hatalomtól. Inkább kevesebb sikerrel persze, hiszen itt mindig is nagyon gyöngék voltak „a szabadság kis körei”, és nagyon erős a hatalom; de nem kell-é annál inkább számon tartanunk ezeket a kicsi sikereket? Nem épp ezek ébreszthetnének rá egy majdani politikát igazí feladatára?

Nem kell tán bizonygatni, hogy a 19. század rurális históriája távolról sem olyan sötét, mint a tanulmány – a maga sterilen politikai perspektívájából – vázolja. A nagybirtok halálos szorítását és a szűkszívű jobbágyfelszabadítás kártevéseit – azaz a politika eluralkodását – a parasztság persze nem tudta, nem tudhatta kivédeni. De nem is bénította meg a politika; sok helyütt meglepően jól feltalálta magát. Tudja ezt az agrártörténész is, hogyne tudná, s néhány nem politikátörténeti mondatban korrigál. Említi pl., hogy „a Dunántúl állattartó körzeteiben és a Duna-Tisza közének gyümölcs-termelő zónájában a parasztság felbomlása lelassult. Sőt az állattartás modernizációjában lemaradt nagybirtok kénytelen volt a parasztbirtokok tapasztalataira, termelési gyakorlatára építeni.” Csakhogy többről lehetett itt szó. Erdei Ferenc trilógiája máig érvényesen megmutatta, hogy Falu – Tanya – Város összhangjával a magyar parasztság és mezővárosi polgárság a természeti és társadalmi feltételekhez milyen jól alkalmazkodó, eredeti gazdasági formát teremtett. Azt is ő írta meg legszebben, hogyan válaszolt a század második felében és a századfordulón a történelem s természet kettős kihívására a „Futóhomok” népe a „három város” autochton és eleven urbanizációval, mely kétségtelen társadalmi fogyatékoságai ellenére gazdaságilag nemigen maradt el a nyugatibb Európa hasonló nagyságú mezővárosaiétól. És Kecskemét–Nagykőrös–Cegléd csupán három kiemelkedő minta: a Nagyalföld városait díszítő városházák és „főgimnáziumok” máig tanúsítják az építető mezővárosi polgárság jólétét, stflusérzékét, józanságát, közéleti érzékenységét, öntudatát. Az Alföld peremvidékein pedig fölcseperedett az a jellegzetes mezővárosi-kereskedővárosi közvetítő-urbanizáció, melynek Nagyvárad lett a legismertebb példája, nyilván a *Holnap*nak s Adynak is köszönhetően. Ebben az alföldi-alföld-peremi urbanizációban mindenütt igencsak nagy és növekvő volt a jómódú parasztpolgárok – ahogy Debrecenben hívták: cívisek – jelentősége. S mellettük a köreiből, de olykor a parasztság szélesebb köreiből is verbuválódott tanárok, papok, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek szerepe. Meg a városokba munkásként, cselédként, altisztként vagy egyszerűen csak jobb megélhetést remélő „célszörű szögény emborként”

beszívargó parasztok tömege. Akiknek a gyerekei azután már „polgáriba” vagy akár gimnáziumba juthattak; s fölcseperedve elhelyezkedhettek a középosztályi foglalkozások – dzsentrik által meg nem szállt – alacsonyabb szintjein.

Megvoltak persze ennek az amúgy is elég félszeg paraszti polgárosodásnak a maga korlátai és gyöngéi; kétségkívül igen erősen hatott például a kiegyezéssel dzsentri-mentalitás és -életvitel mintája. De tán még ez se járt csupa rossz eredménnyel, és a hatás különben is kölcsönös volt. A klánszerű nemesi összetartozás például a századvég-századforduló honi városaiban bensőséges családi szeretetté nemesedett, amely semmi-lyen nem különbözött akkori nyugati megfelelőjétől. Ez a családközpontú mentalitás is segíthette tán, hogy egyénekből álló társadalomként és egyéneiben a magyar város többé-kevésbé elhatárolhassa magát az egyre inkább elhatalmasodó állam politikai beavatkozásaitól. A páratlan gyorsasággal kiépülő vasúthálózat, az ármentesítő társulatok szaporodása és munkálataik, a malomipar gyors fejlődése, a mezőgazdasági képzés és kutatás magas színvonala mind ugyanezen irányban hatott, különös módon még akkor is, ha az intézmények működtetője – mint a MÁV esetében – az állam volt. A magyar mezőváros-hálózat gyöngéi és korlátai ellenére megteremtette legalább a parasztság egy részének a gazdagodás és a társadalmi felemelkedés hátterét. Mindez, s még mennyi minden ott rejlik a mögött a korigáló félmondat mögött, hogy „a magyar mezőgazdasági termelés már az első világháború előtt integráns része volt az európai gazdasági életnek, ami nem keveset jelentett a kielezett versenyben.” S méghozzá mindez az irtózatosan elavult nagybirtokrendszer s az azt kiszolgáló politika szorításában történt. Amit a parasztság gazdagodás és polgárosodás tekintetében elért, azt mind a maga erejéből érte el. S hogy többet el nem érhetett, az az egész magyar polgárosodást visszavetette. Végső soron tán ez volt az oka „a lendületesebb polgári fejlődés elmaradásának.” Amiből magából is nyilvánvaló a későbbi népi-urbánus szembenállás értelmetlensége. Az ellentét viszont önmagában mutatja, hogy a két világháború között már társadalmilag és többé-kevésbé politikailag is jól artikulálható formáig érkezett el a paraszti polgárosodás. Ha a faji mítoszok és a birodalmi örületek kataklizmába nem rántják a világot, mára meglehetősen két nagy, kiegyensúlyozott, komplementer modern választási párt szenvedélymentes váltakozására szelődül az ellentét, s garantálhatná, hogy akadálytalanul működhesse az a demokrácia intézményei, érvényesíthessék hatásukat a „szabadság kis körei”. Azaz, a politika teljesíthetné a maga igazi feladatát.

A kataklizma méretei és szörnyűségei azonban meglehetősen, már önmagukban is megakadályozták, hogy a politika a nagy kataklizma kifulladását követően betölthesse a maga feladatát. A világ ama felén, ahová mi estünk, és ahol változatlanul grasszált más színen a birodalmi örület, a politika egyenesen arra törekedett, hogy az egyént és az egyénekből álló társadalmat az állam rabláncára fűzze. Azt, hogy ez a mezőgazdaság területén milyen tragikus következményekkel járt, kitűnően összegezi a tanulmány, és nyilván még sorolhatók lennének a funkcióját pont ellenkező értelemben teljesítő politika kártevői. Csakhogy a születési arisztokrácia politikájához hasonlóan a pártarisztokrácia politikája sem tudta teljesen igájába fogni az országot, tán még a 48 és 53 közötti legsötétebb „ötvenes évek”-ben sem, bár ez még nem tudható bizonyosan, és a sötétség különben is épp a mezőgazdaság területén a legáthatolhatatlanabb. Mindenesetre Magyarországon megőrződtek valahogyan „a szabadság kis körei”, ha tán torz formákban és néhány emberre korlátozódva is, s a legsötétebb néhány esztendőktől eltekintve elkezdtek működni. Számos külső és belső oka lehetett ennek, a világpolitika nagy áramai csakúgy belejátszhattak, mint a honi történelem hagyományai; a történészek egyszer tán

ezt is megvizsgálhatnák, majd ha megúnják ráolvasni a „negyven év” fejére a bűnökét. Mindenesetre a parasztság nem csak veszített a nagy átalakuláson. Mindenekelőtt véglegesen eltűnt a feje fölül a halálosan szorító nagybirtokrendszer. És még ha az első néhány esztendő – inkább tán egy-két esztendő – földosztásos mámore után az állami gazdaságokban és a téészekben restaurálódott is a „nagybirtok”, még ha a padláslesöprős, téészesítéses, kulákkistás évek kínszenvedései a múltbéli parasztüldözések hosszú történetének legsötétebb lapjaihoz foghatók is, a parasztság egésze előtt mégiscsak megnyílt a felemelkedés valamiféle útja.

Mindenekelőtt a tanulása. Addig is bejuthattak, természetesen, tehetséges parasztyerek a középiskolai, s azon át a felsőbb oktatásba, néhol – mint például Debrecenben, Patakon, Hódmezővásárhelyen vagy Pápán – erre külön is ügyeltek lelkiismeretes tanárok; ám azért ez még ott is, ahol ennek hagyománya, sőt külön szervezete volt, mint például a debreceni vagy a pataki kollégiumban, még ott is meglehetősen kevés gyermekre korlátozódott, és főleg kizárólag a legtehetségesebbekre. Ezekből se jutott be mind, hát még a jó közepesekből. Az úrigyerek viszont, ha mégoly butácskák voltak is, csak átbukdácsolták legalább a nyolc gimnáziumot. 1945 után viszont a kiemelkedők mellett rendes, jóeszű parasztyerek tömegei árasztották el az oktatási intézményeket. Bekerültek persze nagyon oda nem valók is, és ha politikailag jól helyezkedtek, meg is maradtak. Ám eleinte a népi kollégiumok az ilyeneket önmaguk kiszűrték. S bár a NÉKOSZ-t – természetesen nem hibái, hanem erényei miatt – hamar megszüntették, a hagyományaiból egy s más, egyebek közt épp ez az önmagára adó kötelességtudás, élt tovább. Következésképpen a mai vagy inkább tegnapi szakértelmiségünk, melynek jelentős százaléka ilyen paraszti származék, kiválóan megállta a helyét, itthon s külföldön egyaránt. Félre ne értsük valahogyan: ez nem a politika, pláne nem a párt- és állami vezetés érdeme, ők gyakran mindent megtettek ellene, máskor eltűrték, de soha nem segítettek. A politika és a mindenható ideológia által mintegy véletlen mellékhatásként megteremtődött lehetőség fordítódott a paraszti polgárosodás javára. De az is az igazsághoz tartozik, hogy akadtak, nagy ritkán tán még a felsőbb politikai vezetés soraiban is, akik egyéni erejükhöz és lehetőségeikhez képest amúgy suba alatt igyekeztek ezt a folyamatot segíteni. Nélkülük valószínűleg sokkal nehezebb lett volna számos értelmiségi egyéni sorsa, ám a paraszti értelmiséggé válás folyamata meglődult volna nélkülük is.

Egyáltalában nem bizonyos ellenben, hogy nélkülük is kifejlődhetett volna a magyar paraszti polgárosodás másik bázisa, a téesz-háztáji-melléküzemági gazdálkodás rendszere. Itt ugyanis nem a megnyílt lehetőséget kellett kihasználni, itt ki kellett találni és meg kellett teremteni egy új mezőgazdasági termelési formát a maga politikai, közigazdasági és emberi kereteivel. Ki tudja, tán még a kubai rakéta-konfrontációban elszenvedett szovjet vereség is kellett hozzá, hogy a helyi politikai elit eltekintsen alapvető dogmájától, és engedje az egyéneket és az egyénekből álló paraszti társadalmat valamelyest „elhatárolódni” az államtól? A háztájiban realizálódó több-kevesebb önállóság és gazdasági biztonság lett az alapja a parasztság és az állam kiegyezésének, és nem csekély mértékben épp ez a kiegyezés tette lehetővé a bukácsoló, gyakran jóformán elmerülő, de a magyar gazdaságot mégiscsak valamiféle piaci mechanizmusok irányába terelgető reformot. És ott, ahol túrhetően működött a téesz-háztáji-melléküzemági triász, ott a faluba-községbe-kisvárosba behúzódo cigányok beilleszkedése se okozott különösebb gondot.

A háztáji gazdasági eredményeit egyszer majd szaktörténészeknek kell felmérni. Nehéz dolguk lesz, mert ugyan ki tartotta számon azt a töménytelen mennyiségű csirkét, kacsát, fél disznót, kolbászt, hurkát, tojást, szőlőt, gyümölcsöt, bort, pálinkát, amit a hazalátogató gyerekek szállítottak el évek hosszú során a többnyire úgyszintén a szülők összespórolt fillérein vásárolt Trabanton, Wartburgon, Skodán? És hány gyári munkás, tisztviselő, tanár, mérnök, orvos, egyetemi docens városi lakásába épült be egy kis jóféle háztáji verejték? És túl az anyagiakon, hány gyermeknek, s egyre inkább unokának jelentette ez a „háztáji kapcsolat” a mezőt, a dombokat, az erdőt, a kék eget, a szabadságot? A városi hazalátogatók pedig észrevétlenül megváltoztatták az otthoniak igényeit. Csúnyább, de kényelmesebb házak épültek mind gyakrabban fürdőszobával, még ha sok helyütt ásott kútból vezették is be a vizet, orosz katonáktól „kéz alatt” vásárolt búvárszivattyúval.

Csonka, szegényes és félszeg volt bizony ez a falusi polgárosodás; akárcsak a századvég és a századforduló paraszti feltörekvésében: a „lendületesebb polgári fejlődés” most is elmaradt. Az is valószínű, hogy a háztáji-téesz-melléküzemág megoldás a nyolcvanas évek közepére-végére kifáradt: megmerevedett, bürokratizálódott, hierarchizálódott, s a kilencvenes évek elején akkor is válságba jut, ha nem jön a Nagy Átalakulás. Növelte a bajt a sok esztelen egyesítés meg a faluk embertelen körzetesítése és „funkcióaltalánítása”. Azonban még ez sem mentheti fel a mai politikusokat attól, hogy szembenézzenek saját mulasztásaikkal és hibáikkal. És ha a történész a közel-múltból csak a rosszat meg a bajt mutatja meg, könnyen igazolhatja a mai hibák válogatás nélküli áthárítását az elődökre, és az egyetlen nagy „bolsevista csődtömeggé” mitizált „negyven évre”. Bár igaz, hogy ehhez se történészekre, se igazolásra nincs szükség. Elegek a politikusok.